

УДК 336.71

ІНСТРУМЕНТИ УПРАВЛІННЯ РИЗИКОМ ЛІКВІДНОСТІ БАНКУ

Олійник Андрій Володимирович,

старший викладач

Хмельницький національний університет

М.Хмельницький, Україна

Oleynik_andrey@hotmail.com

Анотація: Ліквідність банків є базою для ефективного виконання своїх функцій, вона сприяє їх надійності, фінансовій стійкості та конкурентоспроможності. Проте вітчизняні банки вимушені працювати в умовах зростання ризиків, що супроводжують їх діяльність, оскільки погіршення операційного середовища в країні, зниження достатності капіталу банківської системи, нестабільність ресурсної бази та значна частка непрацюючих кредитів у кредитному портфелі негативно впливають на рівень ліквідності банків. Запропоновано інструменти управління ризиком ліквідності в контексті збалансованої (оптимальної) ліквідності.

Ключові слова: банк, ризик ліквідності банку, система управління ризиком ліквідності банку, інструменти управління ризиком ліквідності, криза ліквідності банку, стрес-тестування ризику ліквідності

Банки створюють ефективну систему управління ризиком ліквідності для забезпечення підтримання достатнього рівня ліквідності як в звичайних, так і стресових ситуаціях. Кожний банк визначає мінімальний перелік кількісних показників ризик-апетиту до ризику ліквідності, який обов'язково включає тривалість періоду повного і своєчасного виконання банком своїх платіжних (розрахункових) зобов'язань під час стресової ситуації без залучення кредитів від Національного банку України (НБУ) для екстреної підтримки ліквідності та необхідний для цього обсяг високоякісних ліквідних активів.

Система управління ризиком ліквідності банку складається із регламентних документів – політик, положень, процедур, методик тощо, які затверджуються відповідно до обраної банком форми корпоративного управління з урахуванням розміру банку та складності його операцій [1]. Тому, банки повинні розробляти внутрішні положення та інші документи з управління ліквідністю, включаючи форми звітності керуючим органам банку, методи і процедури оцінки ризику ліквідності, визначення потреби ліквідних коштів, джерел покриття недостатнього обсягу ліквідності, а також план дій на випадок кризи.

Банки мають розробляти та періодично (не рідше одного разу на рік) переглядати політику, порядки та процедури управління ризиком ліквідності з метою забезпечення їх ефективності та відповідності рівню ризик-апетиту до ризику ліквідності.

Політика управління ризиком ліквідності банку повинна обов'язково містити [1]:

- мету, завдання та принципи управління ризиком ліквідності банку;
- організаційну структуру процесу управління ризиком ліквідності з урахуванням розподілу функціоналу учасників процесу, їх повноваження, відповідальність і порядок взаємодії;
- перелік лімітів для контролю за ризиком ліквідності банку та порядок їх установлення;
- підходи щодо виявлення, вимірювання, моніторингу, контролю, звітування і пом'якшення ризику ліквідності;
- процедури визначення, затвердження і перегляду припущень, що використовуються для вимірювання ризику ліквідності;
- принципи диверсифікації активів та джерел фінансування з точки зору їх впливу на ризик ліквідності банку;
- підходи щодо проведення стрес-тестування ризику ліквідності;

- перелік та формат (інформаційне наповнення) форм управлінської звітності щодо ризику ліквідності банку, порядок та періодичність (терміни) їх надання суб'єктам системи управління ризиками.

Зміст банківської політики щодо управління ризиком ліквідності значною мірою залежить від загальної ситуації на фінансовому ринку, тому досить часто різні аспекти управління банківською діяльністю розглядаються з використанням сценарного підходу. Відповідно до загальноприйнятих положень фінансового менеджменту сценарний підхід передбачає виділення базового і альтернативного варіантів – за нормальних умов діяльності банку та у випадку виникнення кризових ситуацій (рисунок 1). У даному випадку базовий варіант доцільно розглядати у двох варіантах: достатній обсяг або надлишок ліквідних коштів.

Згідно з положенням НБУ «Про організацію системи управління ризиками в банках України та банківських групах», порядок і процедури управління ризиком ліквідності повинні обов'язково містити [1]:

- процедури щодо виявлення, вимірювання, моніторингу, контролю, звітування та пом'якшення ризику ліквідності, включаючи інструменти (індикатори), що використовуються;

- перелік стабільних джерел фінансування, а також вимоги щодо складу, обсягу та характеристик високоякісних ліквідних активів, які банк планує використати для покриття можливого дефіциту ліквідності;

- порядок управління ризиком ліквідності в розрізі учасників банківської групи, окремих бізнес-ліній банку та валют з урахуванням регуляторних та операційних обмежень щодо перерозподілу ліквідності;

- опис припущень для продуктів з вбудованими опціонами (опціонів дострокового погашення кредитів та дострокового відкликання депозитів), що використовуються для вимірювання ризику ліквідності;

- опис припущень для активів та зобов'язань банку, що не мають визначеної дати виконання (кредитів овердрафт, відновлювальних кредитних

ліній, депозитів на вимогу), що використовуються для вимірювання ризику ліквідності;

- порядок управління ризиком ліквідності в межах операційного дня;
- перелік індикаторів раннього попередження про настання/загрозу

настання кризи ліквідності;

- програму проведення стрес-тестування ризику ліквідності;
- порядок складання та перевірки достовірності статистичної звітності

щодо ризику ліквідності, що надається Національному банку.

Рис. 1. Сценарний підхід до управління ліквідністю банку (складено за джерелами [2; 3; 4])

Нормальні умови діяльності будь-якого банку передбачають фінансову стабільність, своєчасне виконання своїх зобов'язань, зростання прибутку, розширення обсягів активно-пасивних операцій банку. За умови збалансованої ліквідності (достатнього обсягу ліквідних коштів) завданням керівництва банку є підтримка потрібного рівня ліквідності та подальше планування оптимального рівня активно-пасивних операцій. У випадку надлишку ліквідності доцільно розглядати варіанти розміщення вільних коштів у дохідні активи та варто враховувати структуру активів з метою диверсифікації портфеля активних операцій банку. Надлишкова ліквідність свідчить про неефективне використання банківських ресурсів, що призводить до зменшення прибутковості банку [3].

При збалансованому та надлишковому рівні ліквідності доцільно використовувати активні методи управління ліквідністю та збалансоване управління ліквідністю. При цьому доцільно зменшувати частку коштів, залучених із зовнішніх джерел, розробляти план заходів щодо оптимізації структури балансу банку та розширювати обсяги активних операцій.

Альтернативний сценарій функціонування обирається у випадку дефіциту ліквідності банку. При цьому даний сценарій може бути реалізований за трьома варіантами: дефіцит ліквідності окремого банку, криза ліквідності банківської системи в цілому та міжнародна криза ліквідності.

За наявності дефіциту ліквідності окремого банку розглядаються джерела залучення додаткових коштів для своєчасного виконання банком зобов'язань. Поряд із внутрішніми резервами покриття недостатнього обсягу ліквідних коштів банківська установа має використовувати покупну ліквідність. При залученні банківських ресурсів потрібно обов'язково враховувати строки їх погашення та скорочувати темпи зростання обсягів активних операцій банку.

Криза ліквідності одного або декількох окремих банків може спричинити так званий "ефект доміно", коли погіршення фінансового стану окремого банку спричиняє зростання недовіри до банківської системи в цілому, що призводить до зменшення обсягів депозитів, дострокового вилучення коштів, зменшення

залишків на рахунках клієнтів. Така ситуація може спричинити виникнення кризи ліквідності всієї банківської системи.

Нами, з метою раннього виявлення кризи ліквідності банку для ефективного управління ризиком ліквідності банку, на основі джерел [2; 5; 6] систематизовано індикатори раннього виявлення кризи ліквідності, які показані в таблиці 1.

Таблиця 1

Індикатори раннього виявлення кризи ліквідності банку

Вид кризи ліквідності	Характеристика індикаторів кризи ліквідності
Специфічна криза	Ризик порушення вимог НБУ Ризик порушення власних лімітів Значне зростання концентрації активів (зобов'язань) Значне зменшення коштів клієнтів Стрімке зростання активів за рахунок потенційно волатильних зобов'язань Зменшення середньозваженого строку зобов'язань Збільшення середньозваженого строку активів Значне зростання непрацюючих активів (НПА) Негативна інформація про банк в ЗМІ Зниження кредитного рейтингу банку Значне зниження лімітів на банк
Загально-ринкова криза	Значне падіння обсягу ліквідності в банківській системі Значне зростання вартості вільних коштів на ринку Падіння загального обсягу коштів клієнтів у банках Військові конфлікти, техногенні та природні катастрофи, терористичні акти та інші чинники, що можуть спровокувати паніку клієнтів та погіршення платіжної дисципліни боржників

Таким чином, банки мають встановлювати чіткі процедури виявлення, вимірювання, моніторингу, звітування та контролю, а також пом'якшення ризику ліквідності. Ці процедури мають уключати чіткий алгоритм усебічного аналізу та прогнозування грошових потоків за активними та пасивними банківськими операціями, позабалансовими банківськими операціями з врахуванням заданих часових інтервалів.

Прогнозування грошових потоків банку має базуватись як на контрактних строках (міжбанківське кредитування, погашення кредитів та боргових цінних паперів, повернення депозитів та погашення боргових цінних паперів власної емісії), так і на припущеннях щодо поведінки клієнтів (відтік коштів клієнтів з поточних рахунків, несвоєчасне погашення кредитів, використання клієнтами коштів у рамках зобов'язань банку з кредитування, які є безвідкличними) та реалізації вбудованих у банківські продукти опціонів (дострокове погашення кредитів, дострокове розірвання строкових депозитів тощо).

Правління банку (або підрозділ з управління ризиками) не пізніше наступного робочого дня інформують раду банку щодо нових та непередбачуваних значних загроз ліквідності банку щодо [1]:

- зростання вартості банківських ресурсів, що не супроводжується відповідними змінами на ринку;
- зростання концентрації зобов'язань банківської установи;
- зростання дефіциту ліквідності (або зникнення) зменшення можливості його покриття;
- значного зменшення обсягу високоякісних ліквідних активів банку;
- зміни ринкового середовища, що може призвести до проблем з ліквідністю банку.

Згідно з положенням НБУ «Про організацію системи управління ризиками в банках України та банківських групах», банки для оцінки ризику ліквідності використовують такі інструменти моніторингу [1]:

- аналіз дотримання нормативів ліквідності та норм обов'язкового резервування, установлених НБУ;
- GAP-аналіз, що відображає часову неузгодженість між вимогами та зобов'язаннями банку (як балансовими, так і позабалансовими) за контрактними або очікуваними строками погашення. GAP-аналіз проводиться за двома видами: контрактний - виключно за контрактними строками як за основними інструментами, так і за вбудованими опціонами; прогнозний - за контрактними

строками з урахуванням припущень, уключаючи припущення щодо нових операцій. Банківська установа здійснює GAP-аналіз не рідше одного разу на тиждень з урахуванням вимог щодо прогнозування грошових потоків;

- аналіз концентрації зобов'язань банку за значимими групами контрагентів, інструментами (продуктами), а саме коефіцієнтів концентрації в загальних зобов'язаннях банку за: п'ятьма та десятьма найбільшими вкладниками/групами пов'язаних контрагентів за сукупним обсягом залучених коштів за усіма укладеними договорами; п'ятьма та десятьма найбільшими кредиторами банку (групами) пов'язаних контрагентів за сукупним обсягом залучених коштів за усіма укладеними договорами; значимими вкладниками та іншими кредиторами банку (групами) пов'язаних контрагентів. Значимими є вкладники та інші кредитори банку/групи пов'язаних контрагентів, сукупний обсяг залучених коштів за усіма укладеними договорами з якими становить більше одного відсотка зобов'язань банку на дату проведення аналізу; типами контрагентів (банками, небанківськими фінансовими установами, юридичними особами, пов'язаними з банком особами, фізичними особами); за значимими інструментами (продуктами) або групами інструментів (продуктів). Значимим інструментом (продуктом) є один інструмент (продукт) або група інструментів (продуктів) зі схожими характеристиками, сукупний обсяг залучених коштів за якими становить більше одного відсотка зобов'язань банку на дату проведення аналізу. Банк самостійно визначає характеристики, за якими об'єднує інструменти/продукти в групи інструментів/продуктів зі схожими характеристиками. Банк здійснює розрахунок цих коефіцієнтів як за зобов'язаннями банку в цілому, так і в розрізі часових інтервалів: до 1 місяця, 1 - 3 місяці, 3 - 6 місяців, 6 - 9 місяців, 9 - 12 місяців та понад 12 місяців;

- співставлення обсягів активів та зобов'язань у кожній значимій валюті, уключаючи співставлення в розрізі часових інтервалів: до 1 місяця, 1 - 3 місяці, 3 - 6 місяців, 6 - 9 місяців, 9 - 12 місяців та понад 12 місяців. Значимою валютою є іноземна валюта, частка якої в зобов'язаннях банку становить більше п'яти відсотків на дату проведення аналізу;

- моніторинг наявних необтяжених високоякісних ліквідних активів, що підтримуються як можливе забезпечення на випадок реалізації стрес-сценаріїв, включаючи втрату або погіршення умов залучення незабезпечених і доступних у нормальних умовах забезпечених джерел фінансування за видами та значимими валютами;

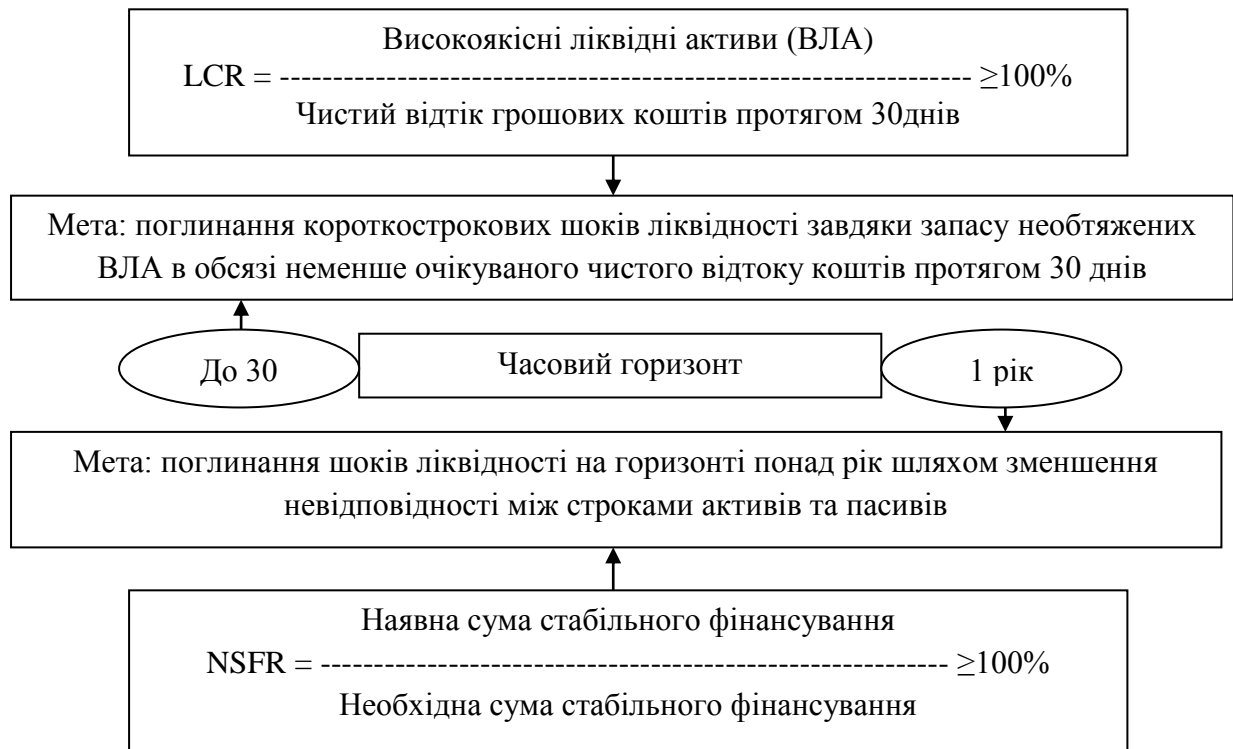
- аналіз інформації про ситуацію на ринку цінних паперів та фінансовому секторі, а також ринкових характеристик цінних паперів, включених до переліку високоякісних ліквідних активів банку;

- аналіз ризику ліквідності банку в межах операційного дня, а саме розрахунок таких показників: максимального використання ліквідності в межах операційного дня (maximum daily liquidity usage) - максимального кумулятивного негативного сальдо між вхідними та вихідними платежами за кореспондентськими рахунками банку з початку дня до часу розрахунку. Банк розраховує цей показник не рідше ніж один раз на годину як загалом за всіма операціями, так і без урахування операцій з НБУ та іншими банками; доступної миттєвої ліквідності на початок кожного робочого дня (available intraday liquidity at the start of the business day) - обсягу високоякісних ліквідних безготівкових активів (коштів на кореспондентських рахунках), що є в наявності в банку на початок робочого дня. Банк здійснює розрахунок цього показника як загалом (gross), так і без урахування грошових потоків за операціями з Національним банком та іншими банками (net).

Банки також можуть для оцінки ризику ліквідності використовувати інші інструменти моніторингу.

Сьогодні банки мають використовувати такі методи оцінки ризику ліквідності: аналіз коефіцієнта покриття ліквідності (LCR) відповідно до вимог постанови Правління Національного банку України від 15 лютого 2018 року № 13 «Про запровадження коефіцієнта покриття ліквідністю (LCR)» та аналіз коефіцієнта чистого стабільного фінансування (NSFR) з урахуванням рекомендацій Базельського комітету з банківського нагляду (Basel III: the net stable funding ratio) [7].

Так в Україні протягом 2019 року НБУ активно впроваджуються стандарти оцінки ризику ліквідності банку за вимогами Базеля III (рисунок 2) [7; 8].

Рисунок 2 – Вимоги до оцінки ризику ліквідності банку за вимогами Базель III (складено за джерелами [7; 8])

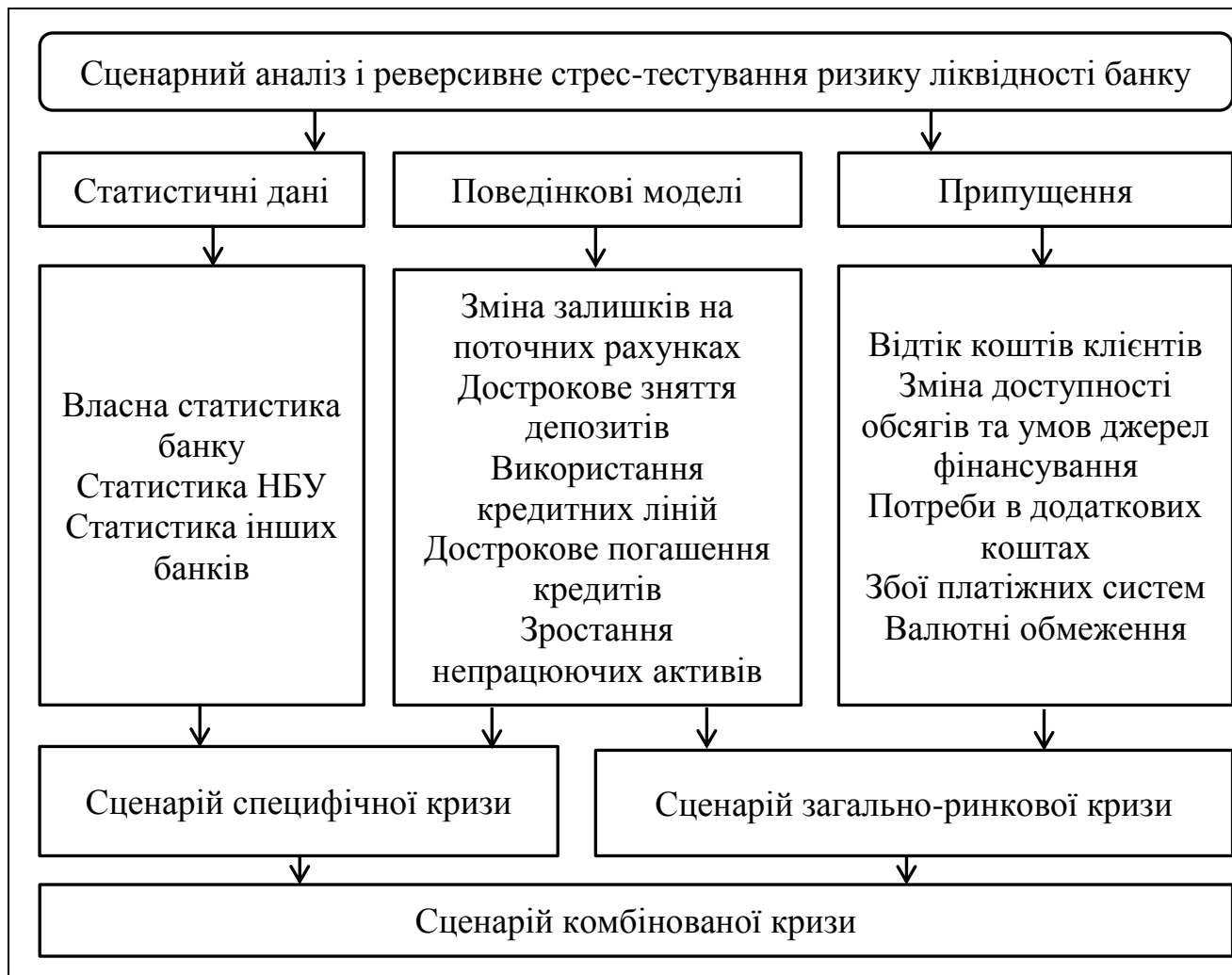
Слід зауважити, що старий норматив НБУ поточної ліквідності Н5 не враховує, наступне: не всі депозити залишать банк, не всі кредити будуть погашені; враховуються статичні залишки депозитів з урахуванням строковості.

У той же час, новий норматив ліквідного покриття (LCR) моделює ліквідну позицію банку за умов реалістичного стресу та оперує очікуваними майбутніми грошовими потоками, де різні складові мають різну вагу в залежності від їхньої ліквідності.

Сьогодні банки на регулярній основі мають здійснювати стрес-тестування ризику ліквідності для різних короткострокових та довгострокових стрес-сценаріїв, що можуть реалізуватися як для банку, так і для ринку в цілому (окремо і в поєднанні), з метою виявлення причин можливих проблем з

ліквідністю та оцінки відповідності результатів здійснення стрес-тестування встановленому банком рівню ризик-апетиту до ризику ліквідності.

Банківська установа використовує результати здійснення стрес-тестування для коригування своєї стратегії (політики) та процедур управління ризиком ліквідності та забезпечення ефективності розробленого банком плану фінансування у кризових ситуаціях. Під час здійснення стрес-тестування банк може використовувати не менше трьох стрес-сценаріїв [1].

Рис.3. Стрес-тестування ризику ліквідності банку (складено за [1])

Отже, на основі вищезазначеного можемо зробити наступні висновки. Відповідно до міжнародних фінансових подій система управління ризиком ліквідності банківських установ України посідає одне з вирішальних місць. При цьому в здійсненні регулятивних функцій щодо ліквідності банків Національний банк України керується як вимогами Базельського комітету з банківського нагляду, як основного міжнародного регулюючого органу в

банківській сфері, так і власними обмежувальними критеріями (нормативами ліквідності).

У системі управління ризиком ліквідності банку визначають інструменти, що спрямовані на вплив суб'єктів на об'єкт управління при прийнятті управлінських рішень щодо встановлення лімітів для контролю ризику ліквідності, внутрішні моделі управління і оцінки, організаційна структура, система повноважень з прийняття рішень по ризикових операціях; оцінка ризику, стрес-тестування та розробка сценаріїв стрес-тестування різних варіантів кризи ліквідності. Застосування тих чи інших інструментів управління ризиком ліквідності визначаються індивідуально, відповідно до особливостей прояву чинників ризику.

Список літератури

1. Положення про організацію системи управління ризиками в банках України та банківських групах [Електронний ресурс] : положення, затверджене постановою Правління Національного банку України від 11.06.2018 р. № 64. (редакція від 07.06.2019 р.) – Режим доступу <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0064500-18>

2. Управління ризиками банків [Текст] : монографія у 2 томах. Т. 2: Управління ринковими ризиками та ризиками системних характеристик / [А. О. Єпіфанов, Т. А. Васильєва, С. М. Козьменко та ін.] / за ред. д-ра екон. наук, проф. А. О. Єпіфанова і д-ра екон. наук, проф. Т. А. Васильєвої. – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2012. – 299 с. ISBN 978-966-8958-87-8 (Т. 2)

3. Теорія і практика грошового обігу та банківської справи в умовах глобальної фінансової нестабільності: монографія/ О. В. Дзюблюк, В. В. Корнєєв, В. І. Міщенко та ін.; за ред. д.е.н., проф. О. В. Дзюблюка. - Тернопіль: ФОП Осадца Ю. В., 2017. - 298 с.

4. Карчева Г. Т. Сучасні підходи до управління ризиком ліквідності банків / Г. Т. Карчева, С. В. Запорожець, В. Ю. Чібісова // Глобальні та національні проблеми економіки. - 2015. - No 7 (Вересень). - С. 691-696.

5. Михайловська І. М. Банківські операції. Кредитно-модульний курс. / І. М. Михайловська, А. В. Олійник / Навчальний посібник. – Львів: “Магнолія – 2006”, 2011. – 625 с.

6. Фінансовий механізм управління ліквідністю банку: монографія / [І. М. Бурденко, Є. Є. Дмитрієв, Ю. С. Ребрик, Ю. С. Серпенінова]; за заг. ред. Ю. С. Серпенінової. — Суми: Університетська книга, 2011. — 136 с.

7. Basel Committee on Banking Supervision. Principles for Sound Liquidity Risk Management and Supervision, 2008. [Electronic Resource]. – Mode of access : <http://www.bis.org/>.

8. Чижикова С. С. Удосконалення системи управління ризиком ліквідності в банках / С. С. Чижикова, А. В. Олійник // Фінансові аспекти розвитку економіки України: теорія, методологія, практика : Збірник наукових праць молодих вчених та студентів. Том 2 / ред. кол. : Н. А. Хрущ, Р. С. Квасницька, І. В. Форкун та інші (відп. ред. Н. А. Хрущ). – Хмельницький : ХНУ, 2019. – С. 89-94. URL: <http://elar.khnu.km.ua/jspui/handle/123456789/9104>